

Regout, de Sphinx en de sociale geschiedenis: van *lieu de mémoire* tot historische analyse

Ad Knotter

Als tegenhanger van de 'grootste Nederlander' organiseerde het populistische weekblad *HP-DeTijd* in 2004 de verkiezing van de 'de ergste Nederlander aller tijden'. Bepalend voor de uitverkiezing was de mate waarin kandidaten Nederland schade hadden berokkend. In de categorie 'ondernemers' werd als een der eersten genomineerd de Maastrichtse ondernemer Petrus Regout die leefde tussen 1801 en 1878. Volgens *HP-DeTijd* had de oude Regout

een inktzwarte reputatie. Hij maakte schaamteloos gebruik van kinderarbeid, wat [aldus nog steeds *HP-DeTijd*] directe aanleiding was voor een wet die fabrieksarbeid van kinderen jonger dan twaalf jaar verbood, het beroemde 'kinderwetje' van Van Houten uit 1874. Regout trok zich er weinig van aan; hij bleef jongere kinderen aannemen en liet hen ook nachtdiensten draaien.¹

Regout en de kinderarbeid: die associatie zal niet meer verdwijnen. Ook op educatieve websites als www.cultuurwijs.nl of www.volkscultuur.nl wordt de ondernemer Petrus Regout steeds achtervolgd door het verhaal over de kinderarbeid in de negentiende eeuw. *HP-DeTijd* baseerde zich op het verhaal van Wim Wennekes over Petrus Regout in zijn boek *De Aartsvaders* over de grondleggers van het Nederlandse bedrijfsleven, wat mij betreft een van de beste over dit onderwerp.² Wennekes is wel wat genuanceerder dan *HPDeTijd* - 'de Pottekeuning' komt er in de geschiedschrijving volgens hem slechter af dan hij in werkelijkheid was - ,³ maar ook Wennekes kan niet heen om de beroemde aanklacht tegen de kinderarbeid van kapelaan Wijnen uit 1874. Wijnen werkte in de Matthiasparochie in het Boschstraatkwartier, waar veel arbeiders van Regout woonden, en sprak dus uit eigen ervaring. Kenners, dus ook Wennekes, weten dat de kinderarbeid bij Regout in Nederland pas echt een thema werd bij de grote arbeidsenquête van 1887, toen de oude Regout allang dood was. In tegenstelling tot zijn hardvochtige zoons wordt hij wel afgeschilderd als een zorgzame patriarch ('vader, raadgever, beschermer'), en als een *nouveau riche* met feodale ambities.⁴ Het was zijn oudste zoon, ook Petrus (Pierre) genaamd, die berucht werd door zijn uitspraken voor de enquêtecommissie over de kinderarbeid, onder meer door de nachtarbeid van kinderen in zijn fabriek te vergelijken met het nachtelijk doorzakken van studenten. Daarvan wordt nog steeds veelvuldig en dankbaar gebruik gemaakt in geschiedenislessen en examenopgaven over de 'sociale kwestie' in de negentiende eeuw. Vader en zoon Regout zijn vaak met elkaar verward en dit heeft bijgedragen aan de verguizing van Petrus senior.

In dit verband is het opmerkelijk dat de vakcentrale FNV veel genuanceerder oordeelde over de oude Petrus dan *HPDeTijd*. Ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan in 2005 organiseerde ook de FNV een verkiezing, dit keer van de sociaalste werkgever van de eeuw. Over Petrus Regout schrijft de FNV:

De verhalen over de keramiekkfabrikant Petrus Laurentius Regout (1801 –1878) gaan langer dan een eeuw mee. Moet hij in ons geheugen voortleven als een barbaarse

¹ *HP-DeTijd* 2-6-2004.

² Wim Wennekes, 'Petrus Regout [1801-1878]. "Wie niet werkt heeft geen recht om te leven"', in: *De aartsvaders. Grondleggers van het Nederlandse bedrijfsleven* (Amsterdam/Antwerpen 1993) 45-78.

³ *Ibidem*, 53.

⁴ Bastiaan Bommeljé, 'Onze adel heeft het altijd moeilijk gehad', *NRC-Handelsblad* 23 januari 1997.

bullebak die zijn personeel en vooral jonge kinderen uitbuit? [...] Er zijn twijfels of hij die reputatie wel verdient, maar tot op de dag van vandaag is hij er niet vanaf. [...] De drie zonen van Regout, Pierre, Eugène en Louis, staan echter [aldus nog steeds de FNV] bekend als echte uitbuiters.⁵

De oude Petrus werd door de FNV-leden niet tot sociaalste werkgever gekozen, wel zijn progressief-liberale tijdgenoot J.C. van Marken uit Delft. En daarmee reproduceerden de leden een controverse die ook al meer dan honderd jaar oud is.

Wat mij hierin intrigeert is niet zozeer of alle verhalen over Petrus Regout en zijn zonen correct zijn, of genuanceerd genoeg, maar hoe het komt dat zij zo sterk zijn verankerd in het vaderlandse geschiedbeeld. Anders dan men misschien zou denken, is dit beeld veel ouder dan de maatschappijkritische jaren '70, toen de opleving van de sociale geschiedenis onder meer leidde tot een heruitgave van de arbeidsenquête van 1887 (door Jacques Giele, onder de titel *Een kwaad leven*).⁶ Het slechte imago bestond al veel langer. In 1956 ontlokte de versterking van verkiezingsbijeenkomsten van de Partij van de Arbeid in Limburg door scholieren aan partijvoorzitter en Amsterdammer Evert Vermeer de boutade 'dat men onder de Moerdijk wel raad wist met kindereexploitatie, zoals in de fabrieken van Regout'.⁷ De bedrijfshistoricus van De Sphinx, Maenen, meende in zijn proefschrift uit 1959 misschien niet ten onrechte dat het negatieve oordeel over Petrus Regout mede voortkwam uit 'een bewuste of onbewuste geneigdheid om het katholieke Zuiden als het "Donkere Zuiden" te doodverven'.⁸

Arbeidsmarkt en eerherstel

Maar dat is zeker niet het hele verhaal. MOSA-directeur Louis Regout merkte in 1965 op dat zijn naam 'een slecht image opriep als werkgever. "Regout" dat ging beladen met ongeveer de hele sociale ellende van Maastricht [...]. De parlementaire enquête van 1887 [...] heeft boze herinneringen achtergelaten tot in onze dagen'.⁹ En als personeelschef Soeters van De Sphinx in 1956 door de Raad van Bestuur wordt gevraagd naar de oorzaken van het nijpende personeelstekort, noemt hij onder andere 'een bepaalde historische afkeer van onze fabriek'.¹⁰ In de toenmalige krappe arbeidsmarkt in Maastricht zag men zich daardoor genoodzaakt tegen hoge kosten Belgen in dienst te nemen, die, naar ik aanneem, niet op de hoogte waren van de historische reputatie van het bedrijf.

In deze context van moeilijkheden bij de personeelswerving werden later dat jaar, in december 1956, in de Raad van Bestuur plannen besproken voor de viering van het 125-jarig bestaan in 1959, waaronder de uitgave van een gedenkboek. Eerder was al vastgesteld dat er 'een

⁵ <http://home.fnv.nl/geschiedenis/tijdlijn/index.html>

⁶ *Een kwaad leven: heruitgave van de "Enquête betreffende werking en uitbreiding der Wet van 19 September 1874 (Staatsblad No. 130) en naar den toestand van fabrieken en werkplaatsen"* (Sneek 1887), bezorgd en ingeleid door Jacques Giele, Dl. 2: Maastricht (Nijmegen 1981); zie ook: Jos Perry, *Roomsche kinine tegen roode koorts. Arbeidersbeweging en katholieke kerk in Maastricht 1880-1920* (Amsterdam 1983).

⁷ Aangehaald in: D.J. Elzinga en G. Voerman, *Om de stembus. Verkiezingsaffiches 1918-1998* (Amsterdam/Antwerpen 2002) 99. Over de versterking van PvdA-verkiezingsbijeenkomsten in 1956 door scholieren, met name in Roermond, ook: Annemieke Klijn, *Onze man uit Maastricht. Sjeng Tans 1912-1993. Een biografie* (Nijmegen 2001) 122-124 en H. van der Bruggen, 'De schande van Roermond', *Spiegel van Roermond. Jaarboek voor Roermond* 10 (2002) 143-146.

⁸ A.J.F. Maenen, *Petrus Regout 1801-1878. Een bijdrage tot de sociaal-economische geschiedenis van Maastricht* (Nijmegen 1959) 312.

⁹ 'Heroprichter van de vereniging. Mr Dr Louis Regout haalde voor H. Suer herinneringen op uit het verleden', *De Katholieke Werkgever. Lustrumnummer* 22 september 1965, 36-37.

¹⁰ SHCL, archief Sphinx, notulen Raad van Bestuur 25 mei 1956.

geestelijke voorbereiding voor dit feest nodig [zou] zijn. Ook bij een gedeelte van onze eigen werknemers is enige propaganda nog op zijn plaats'. In het gedenkboek zou daarom 'met veel bewijsmateriaal aangevoerd moeten worden, dat de wantoestanden op sociaal gebied in Maastricht niet ontstaan zijn door de industrie [...]'.¹¹ Besloten wordt de hiervoor genoemde drs. A.J.F. Maenen aan te stellen voor het economische gedeelte van dit boek. Hij krijgt ook gelegenheid om een proefschrift over Petrus Regout voor te bereiden. Het sociale deel van het gedenkboek wordt toebedacht aan personeelschef Soeters, die beoogt 'in zijn betoog de anti-Sphinx beweging te weerleggen en recht te zetten'.¹² Hoezeer hij daarbij wordt gemotiveerd door zijn ervaringen met de personeelswerving wordt ruim een jaar later nog eens uiteengezet door dr. Charles Thewissen, die intussen als historicus aan het project is toegevoegd:

Het is niet [van] vandaag of gisteren dat iemand als Mr. Soeters, personeelschef aan de Sphinxfabrieken de wens uitte, dat men toch eindelijk eens de geschiedenis van de Sphinx zou gaan schrijven. Aan deze geschiedenis had hij dagelijks behoefte, omdat dagelijks bij personeelszaken en andere gevallen het historisch verleden van de Sphinx ter sprake kwam, maar dan in een vorm die allesbehalve historisch verantwoord was. Het werd voor Mr. Soeters bijna een dagtaak om misverstanden uit de wereld te helpen en men kan zich voorstellen dat deze man wel eens moedeloos met de handen in de schoot zat. Deze kans heeft zich nu voorgedaan.¹³

Op een aansluitende persconferentie op 29 januari 1958 wordt de strekking van het geplande gedenkboek nog eens nadrukkelijk uiteengezet voor de buitenwereld: er moest eerherstel komen voor de stichter van De Sphinx, die, anders dan in het gangbare geschiedbeeld, een man 'met grote sociale inslag' zou zijn geweest.¹⁴ In het bijzonder de Maastrichtse geschiedenisleraren werd expliciet verweten dat zij de naam Regout teveel verbonden met sociale wantoestanden.¹⁵

Op het gedenkboek en het proefschrift van Maenen, kom ik nog terug. Ik wijs er hier slechts op dat het bedrijf het blijkbaar noodzakelijk vond een in en buiten Maastricht sterk verbreid oordeel te bestrijden. Er viel iets recht te zetten; een bestaand beeld moest worden gecorrigeerd. Het gedenkboek en het proefschrift van Maenen werden hiervoor strategisch ingezet: 'Om de publieke opinie te doorbreken zal aan het proefschrift van Dhr. Maenen een grote verspreiding gegeven worden. Gedacht wordt aan leraren, scholen en vakbondsleiders'.¹⁶ Volgens personeelschef Soeters was het boek van Maenen 'ook voor het heden van het bedrijf van het grootste belang, want een reputatie is onschatbaar'.¹⁷ Maar de associatie van de Regouts met a-sociaal negentiende-eeuws ondernemerschap bleef hardnekkig bestaan. In het hiervoor aangehaalde interview met Louis Regout uit 1965 moest die erkennen dat het 'proefschrift van

¹¹ SHCL, archief Sphinx, notulen redactiecommissie gedenkboek 1957-1958, bijlage 'Viering van het 125-jarig bestaan van "de Sphinx"', ongetekende notitie (waarschijnlijk van de hand van Soeters) 22-3-1956.

¹² SHCL, archief Sphinx, notulen Raad van Bestuur, 13 december 1956.

¹³ SHCL, arch. Sphinx, notulen van de redactiecommissie gedenkboek 1957-1958, bijlage: 'Petrus Regout, een pionier. Rede gehouden voor het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap op woensdag 29 januari 1958 door Dr Ch. Thewissen'. Uit de notulen van de redactiecommissie blijkt dat ook deze rede werd gehouden in het kader van een publiciteitscampagne om de publieke opinie rijp te maken voor 'eerherstel'.

¹⁴ Jan Braun, 'Eerherstel voor een Pionier', *De Bronk. Limburgs Maandblad* 5 (1958) 162-165. Vermeldenswaard is dat deze inzet niet door de gehele Raad van Bestuur werd gedeeld: SHCL, arch. Sphinx, notulen van de RvB 20 mei 1958: 'De Heer Pierre deelt mede, dat hij zich inzake de kwestie van het Gedenkboek terugtrekt van actieve bemoeienis daarmee, welke hij geheel overlaat aan de Heer Joseph [...]. Het Bestuur besluit dat de redactie [...] er niet een mag zijn van eerherstel, omdat de Stichter geen eerherstel behoeft'.

¹⁵ Idem, 'Leraren gekapitteld', *ibidem*, 189.

¹⁶ SHCL, archief Sphinx, notulen redactie-commissie 24 november 1958.

¹⁷ Aangehaald in: 'Dr. Fr. Maenen gehuldigd. Door Sphinx-C eramique en op drukke receptie', *Limburgsch Dagblad* 13 juli 1959.

dr. Maenen [...] vanwege het "sponsorship" van de betrokkenen psychologisch gebrekkig heeft uitgewerkt'.¹⁸ In hetzelfde jaar concludeerde een in opdracht van het bedrijf geschreven rapport over het imago van Sphinx op de arbeidsmarkt dat 'het stigma-verschijnsel van de aardewerk-industrie in Maastricht' sterker was dan elders: 'de grote tegenstelling tussen arbeider en leiding die vroeger bestond wordt nog steeds door onze zegslieden op deze bedrijfstak geprojecteerd'; en even verder: 'Sphinx Céramique vormt een dankbaar object voor talrijke vooroordelen en fungeert zelf duidelijk als een soort "zondebok"'.¹⁹ Het symbool, zo men wil de mythe Regout, bleek veel sterker dan de feiten, en zeker sterker dan de interpretatie van die feiten door Maenen en het gedenkboek.

Lieu de mémoire

Het negatieve beeld van de Regouts en in hun voetspoor het bedrijf De Sphinx is een typisch voorbeeld van wat de Franse historicus Pierre Nora een *lieu de mémoire* of 'herinneringsplaats' heeft genoemd.²⁰ Dit begrip omvat niet alleen in de letterlijke zin fysieke plaatsen of gebouwen. Het gaat veeleer om 'herinneringselementen': zaken, woorden en begrippen, waaraan in overdrachtelijke en symbolische zin betekenis wordt toegekend in de vorming van een collectief geschiedbewustzijn. Nora zelf omschreef een *lieu de memoire* 'als een symbolische entiteit die voortkomt uit de verbeelding. Het is de uitkristallisering van een visie op het verleden die vast verbonden is met een bepaalde plaats, letterlijk of figuurlijk, een ritueel of zelfs een individu'. Of nog anders: 'een betekenisvolle eenheid, echt of verbeeld, die hetzij door menselijke actie, hetzij door de invloed van de tijd, voor een bepaalde gemeenschap een symbolisch element is geworden'.²¹

In deze lezing wil ik met u nagaan hoe het komt dat de naam Regout en het bedrijf Sphinx zo'n sterke symbolische lading hebben gekregen en steeds hebben behouden; hoe zij met andere woorden een *lieu de mémoire* in de vaderlandse en Maastrichtse sociale geschiedenis zijn geworden. Daarvoor moeten wij terug naar de context van de arbeidsenquête van 1887. De enquête, en met name de getuigenissen rondom de fabrieken van de Regouts, zijn vanaf het begin brand- en referentiepunt geweest in een fel maatschappelijk en politiek debat over de 'sociale kwestie', dat in diezelfde periode leidde tot de vorming van nieuwe politieke en sociale bewegingen in ons land. Ik heb het dan over de progressieve liberalen, die het initiatief tot de enquête hadden genomen, natuurlijk over de socialisten, voor wie de 'onthullingen' in de enquête schitterend propagandamateriaal vormden, maar ook over de katholieke sociale beweging die zich sinds de jaren 1890 ontwikkelde als alternatief voor het oude liefdadigheidskatholicisme, waarvan de oude Regout een typische vertegenwoordiger was. De al genoemde Maastrichtse historicus Thewissen was zelfs van mening dat 'de ongunstige Sphinx-reputatie [...] dateert uit de tijd dat de katholieke sociale voormannen zich van de fabriekanten

¹⁸ *De Katholieke Werkgever* 22 september 1965, 37.

¹⁹ SHCL, archief Sphinx, voorl. inv.nr. 5350, 'Rapport over het externe onderzoek Sphinx-Céramique' [betreft de arbeidsmarkt en de reputatie van het bedrijf als werkgever] (Gemeenschappelijk Instituut voor Toegepaste Psychologie Nijmegen 1965) 23 en 25.

²⁰ Pierre Nora (red.), *Les lieux de mémoire. I La République* (Parijs 1984).

²¹ Aangehaald door: H.L. Wesseling, *Plaatsen van herinnering: een historisch succesverhaal* (Amsterdam 2005) 13. Deze lezing vormt de inleiding tot een vierdelige serie *Plaatsen van herinnering*, waarin nu een deel is verschenen: W. van den Doel e.a. *Plaatsen van herinnering: Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2005). In deze reeks worden merkwaardigerwijs, en in feite contra de begripsvorming bij Nora, wel alleen 'plaatsen' in letterlijke zin behandeld.

gesepareerd hebben'.²² Omdat de nieuwe sociale bewegingen ter rechtvaardiging van hun optreden steeds weer verwezen naar de arbeidsenquête van 1887 ging deze zelf ook deel uitmaken van de herinnering aan de negentiende-eeuwse sociale wantoestanden bij de Regouts.

Als tweede ankerpunt in mijn verhaal wil ik de jubileumviering van 1959 nemen. De inhoud van het gedenkboek en het proefschrift van Maenen, en de discussies die daarover ontstonden, geven een treffende illustratie van de bij uitstek symbolische betekenis die het geval-Regout in de collectieve herinnering had gekregen.

Aan het eind wil ik u mijn eigen opvatting als historicus over de Regouts en de sociale kwestie niet onthouden, en met name wegen aangeven hoe wij de morele, symbolische of propagandistische duiding van de geschiedenis van de arbeidsverhoudingen in het bedrijf kunnen overstijgen door probleemgestuurd en analytisch onderzoek, voorbij 'verguizing' of 'eerherstel'.

'Van toen af stond ik aan de zijde der arbeiders'

Het initiatief tot het houden van een parlementaire enquête naar de werking van de wet op de kinderarbeid van 1874 (het zogenaamde kinderwetje van Van Houten) kwam van de sociaal-liberaal Goeman Borgesius, maar werd in 1886 breed gesteund in de Tweede Kamer. De enquête kan daarom niet worden gezien als een exclusief sociaal-liberale aangelegenheid. Sociale wetgeving was in die jaren wel een belangrijk strijdpunt van de liberalen, waarin een groep vooruitstrevende sociale hervormers de overhand had gekregen. Sommigen van hen waren al op jonge leeftijd actief geweest in het zogenaamde 'Comité ter bespreking van de Sociale Quaestie' uit de jaren 1870.²³ De brede steun in de Kamer had alles te maken met de massale sociale onrust in de jaren 1885 en 1886, niet alleen in Nederland, maar ook elders in Europa, onder andere in Luik. Er was duidelijk een gevoel van urgentie ontstaan, dat groter werd naarmate de enquête vorderde en de verhoren gepubliceerd werden. Het pleidooi van de sociaal-liberalen voor arbeidsbeschermend staatsingrijpen, dat tot dan toe door de meeste andere politieke groeperingen was afgewezen, vond daardoor grote weerklank onder de Nederlandse bevolking.²⁴

Dat werd wel heel sterk in de hand gewerkt door het besluit van de enquêtecommissie om de processen-verbaal direct na afloop van de verhoren openbaar te maken, en niet pas bij het eindverslag. Juist deze maatregel bracht de publieke opinie in beweging, want ook de kranten konden daardoor uitvoerig over de verhoren berichten. 'Zo ontplofte er in Nederland een bom, telkens wanneer er een deel van de processen-verbaal van de drukpers rolde'.²⁵ Met name de verhoren van de gebroeders Regout wekten alom verontwaardiging onder het krantenlezende publiek. De enquêtecommissie was op de toestanden in hun fabriek geattendeerd door de publicaties en het verhoor van kapelaan J.H. Wijnen van de Matthiasparochie, waar veel van de Regout-arbeiders onder vielen, en confronteerde de firmanten met zijn uitspraken. Zich niet

²² SHCL, arch. Sphinx, voorl. inv. nr. M257 (vergaderstukken RvB): 'Notulen van de conferentie inzake het te vieren jubileum gehouden te Bonn d.d. 13 juni 1958'.

²³ Vgl. Th. van Tijn, 'Den werkman het gevoel van verlaten zijn ontnemen. De progressief-liberalen in Nederland en het sociale vraagstuk (ca. 1870-1896)', in: G.J. Schutte (red.), *Een arbeider is zijn loon waardig. Honderd jaar na Rerum Novarum en Christelijk-Sociaal Congres 1891: De ontwikkeling van het christelijk-sociale denken en handelen in Nederland 1891-1914* ('s-Gravenhage 1991) 181-201, aldaar 193-194. Zie ook: D.J. Wolffram, *Vrij van wat neerdrukt en beklemmt. Staat, gemeenschap en sociale politiek (1870-1918)* (Amsterdam 2003) 80-85.

²⁴ Vgl. Bart Wartena, *H. Goeman Borgesius (1847-1917). Vader van de verzorgingsstaat. Een halve eeuw liberale en sociale politiek in Nederland* (Amsterdam 2003) 169-206. Zie ook: Stefan Dudink, *Deugzaam liberalisme. Sociaal-liberalisme in Nederland 1870-1901* (Amsterdam 1997) 104-112.

²⁵ P.E.M.S. Sassen, 'De arbeidsenquête van 1887', in: *Schetsen voor Bakels. Opstellen aangeboden aan prof. mr. H.L. Bakels ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar sociaal recht aan de Rijksuniversiteit te Groningen* (Deventer 1987) 239-249, aldaar 245.

bewust van de media-effecten lieten zij zich laatdunkend en badinerend over de problemen uit, met onvoorziene gevolgen. Een oudere aardewerker in de fabriek vertelde later dat kleinzoon Pie III 'gaarne 1000 gulden kwijt wilde zijn, indien deze mededeelingen voor de Enquête Commissie 1887 nooit waren gedaan', en dat 'de Heeren Regouts in die jaren 1887 en 1888 meer dan razend waren, over hetgeen door getuigen was verklaard'.²⁶ Een open brief van Louis Regout waarmee hij trachtte de schade te beperken, mocht echter niet meer baten.²⁷

De socialistische voorman Willem Vliegen schreef later dat de Maastrichtse verhoren ook buiten socialistische kringen 'een rilling van afschuw door het land deden gaan'.²⁸ Direct na het verschijnen van de getuigenverhoren over Maastricht schreef het liberale *Sociaal Weekblad* dat lezing van de verslagen de indruk gaf 'dat in de meeste fabrieken en werkplaatsen van bepaald ongunstige toestanden geen sprake' [was, maar dat] 'de groote porcelein- en aardewerkfabriek der firma Regout [daarop] een bedroevende uitzondering [maakte]'.²⁹ Studenten in Leiden en Delft sloegen uit protest aardewerk van Regout aan stukken.³⁰ De letterkundige Carel Vosmaer toonde zich geschokt in de *Nederlandsche Spectator*: 'Als gij uw vingers brandt aan een schotel uit de fabriek van Regout, moogt ge er nu bij denken, zoo brandt zich de arme stakkert die den oven moet ledigen'.³¹

Het literaire tijdschrift *De Gids* zag aanleiding de anti-Limburgse gevoelens nog eens op te poetsen: 'Zulk een eigenaardig kind is in de Nederlandsche familie de provincie Limburg. [...] Wat wij van haar zeden en gewoonten nog onlangs vernamen uit de arbeidsenquête, draagt er nu juist niet toe bij om ons, andere kinderen uit het groote gezin, tot dit ene, in onze oogen wonderlijke kind bijzonder aangetrokken te gevoelen'.³² Helaas poogden enkele anonieme Limburgers, waarschijnlijk Maastrichtse fabrikanten, dit vooroordeel te bevestigen door de verdere beperking van de kinderarbeid in de arbeidswet van 1889, overigens ingediend door de Limburger Ruijs de Beerenbrouck, tegen het Limburgse belang te verklaren: 'Men bemerkt daarin meer een toegeven aan sommige socialistische eischen; meer een wet, gegrond op de soms zeer overdreven en partijdige verslagen eener enquête-commissie, dan een werkelijk streven om door een goede [...] wetgeving den socialen nood te lenigen'.³³

Maar de uitlatingen van Regout wekten toch vooral sociale verontwaardiging. De latere Neerlandicus en communist Knuttel herinnert zich dat hij op achtjarige leeftijd uit de enquêteverslagen werd voorgelezen door zijn vader, die personeelschef was op de Delftse 'modelfabriek' van Van Marken: 'Het ging vooral om de afschuwelijke kinderarbeid bij Regout'

²⁶ SHCL, collectie J.H. de Wit, EAN 590, voorl. inv.nr. 16: 'Kort-krachtig-goed. Herinneringen uit mijn vervlogen dagen 1872-1934', 79.

²⁷ Vgl. Giele, *Een kwaad leven*, II, 292-300 en III, 305

²⁸ W.H. Vliegen, *De dageraad der volksbevrijding. Schetsen en tafereelen uit de socialistische beweging in Nederland I* (Amsterdam 1921²) 316. Volgens Vliegen had de parlementaire enquête echter niets onthuld dat niet al lang tevoren in het socialistische blad *Recht voor Allen* uitvoerig door de arbeiders zelf [lees Vliegen] was meegedeeld. Zonder bronverwijzing geciteerd in Giele, *Een kwaad leven*, III, 294. Vliegen doelt hier ongetwijfeld op zijn 'Limburgse brieven' in *Recht voor Allen* 16 september en 14 oktober 1885, later herdrukt als: 'Regout's moordhol', in: *Klanken van strijd. Artikelen en schetsen bijeengegaard uit de geschriften van W.H. Vliegen ter herinnering aan zijn 25-jarige deelname aan de socialistische beweging 9 sept. 1883 - 9 sept. 1908* (Amsterdam 1908) 1-4.

²⁹ 'Uit de Arbeidsenquête over Maastricht', *Sociaal Weekblad* (1887) 43, gecit. door Wartena, *Goeman Borgesius*, 197.

³⁰ M. Ubachs, *Een eeuw modern kapitalisme. De Regouts. Leed en strijd van Maastricht's proletariaat* (Tongeren 1934; heruitg. 1976) 63 (Delft); P.J. Troelstra, *Gedenkschriften. Eerste deel. Wording* (Amsterdam 1927) 210 (Leiden).

³¹ Flanor (ps. van Carel Vosmaer), in: *De Nederlandsche Spectator* 7 (1887) 55, gecit. door Wartena, *Goeman Borgesius*, 206.

³² *De Gids* 51 (1887) 182.

³³ *Limburg's verval gedurende de laatste halve eeuw 1840-1890* door eenige Nederlandsche Limburgers (Maastricht 1892) 19.

[schrijft Knuttel, en hij vervolgt:] 'Van toen af stond ik aan de zijde der arbeiders. Het woord klassenstrijd zal ik niet gekend hebben, maar de klassenstrijd zoals die uit de verslagen naar voren kwam, begreep ik'.³⁴ Men kan vermoeden dat de jonge Knuttel vooral geschokt was door het contrast tussen de arbeidstoestanden bij Regout en de beroepspraktijk van zijn vader, die bij Van Marken de veelzeggende functie van 'chef van de afdeling belangen van het personeel' vervulde.

Handelen 'als een Regout'

Hoewel de socialisten negatief stonden tegenover de enquête en de daaruit voortvloeiende arbeidswetgeving – men vond die hypocriet en te beperkt –,³⁵ wisten ze de commotie rondom de Regouts propagandistisch goed uit te buiten. De jonge socialist Willem Vliegen begon in deze tijd in Maastricht met de uitgave van zijn krant *De Volkstribuun* en in de eerste nummers, het is in 1890, publiceerde hij het integrale verslag van de enquêteverhoren van Pierre Regout. 'De kracht van het [Maastrichtse] socialisme zat tegelijk in de haat tegen Regout en in het vuur van Vliegen ...', schreef de katholieke historicus Brom later.³⁶ Vijf jaar later, ten tijde van de grote glasblazersstaking bij Regout in 1895, las Vliegen op een openbare vergadering een aantal vragen en antwoorden uit de enquête van 1887 voor, 'waarover de aanwezigen luide hunne afkeuring te kennen gaven', aldus een politieverlag.³⁷

Hoezeer de herinnering aan de enquête voor de Maastrichtse arbeidersbeweging tot referentiepunt en de naam Regout daardoor tot een symbool van slecht werkgeverschap was geworden blijkt in 1908, dus twintig jaar na de arbeidsenquête zelf, uit een brochure naar aanleiding van het ontslag van bestuurslid Bessem van de glasbewerkerenvereniging 'Verbroedering':

Als wij enkele jaren in de geschiedenis der Arbeidersbeweging teruggaan, dan komt in onze herinnering op, het onderzoek, ingesteld door eene Staatscommissie naar den toestand der Nederlandsche arbeidersbevolking en dan herinneren wij ons, welk een droevig figuur de Maastrichtse fabrikanten in het algemeen, en de Regouts in het bijzonder maakten. Wij herinneren ons de cynische (onbeschaamde) antwoorden welke een der Regouts gaf aan deze *Enquête-commissie*, - antwoorden, waaruit bleek hoe zeldzaam harteloos die fabrikant tegenover zijn arbeiders optrad en hoe onverschillig en brutaal hij over hen oordeelde.

Intusschen [...] hebben enkele leden van deze aldus toenmaals gebrandmerkte familie getracht om den smet, welke zodoende op hun naam was geworpen, - het etiket met het opschrift *onmenschelijk*, dat er op was vastgekleefd, er van los te maken door het aannemen van minder hondsche manieren tegenover de werkers, aan welke zij hun gansche fortuin te danken hebben; en waarlijk, de naam Regout heeft een iets minder nadeelige klank in Nederland gekregen, hoewel het nog steeds geen bewijs van opprijsstelling is voor een patroon, om te vernemen, dat hij handelt 'als een Regout'.³⁸

³⁴ J.A.N. Knuttel, *Levensloop*. Met een voorwoord van Theun de Vries en een biografisch portret door Jaak Slangen; red. Jaak Slangen (Leiden 1989) 122,

³⁵ Vgl. E.J.J.M. Kimman, 'De arbeidswet van minister Ruys van Beerenbroek', in: Th. B.F.M. Brinkel e.a. (red.), *Het kabinet-Mackay. Opstellen over de eerste christelijke coalitie (1888-1891)* (Baarn 1990) 169-190.

³⁶ Gerard Brom, *Alfons Ariëns* (Amsterdam 1941) 401.

³⁷ Arch. Prov. bestuur nr. 589, politierapport vergadering in lokaal 'De Volkstribune' 1-10-1895, gecit. door Perry, *Roomsche kinine*, 107.

³⁸ 'Aan alle vijanden van patroonsdwang in Nederland', brochure uitgeg. door het Bestuur der Maastrichtse Glasbewerkeren Vereeniging 'Verbroedering' [1907/8]; zie ook: Perry, *Roomsche kinine*, 166 (nt. 20) en 169 (nt. 35).

De brochure was gericht 'aan alle vijanden van patroonsdwang in Nederland' [curs. AK]; blijkbaar dacht men door deze verwijzing naar de enquêteverhoren van de Regouts medestanders in het hele land aan te spreken. Het geeft aan hoezeer die toen al tot nationale *lieu de mémoire* waren geworden.

'Kan een katholieken werkgever in een katholieke stad als Maastricht aldus zijn arbeiders behandelen?'

Ook de katholieke arbeidersbeweging in Maastricht, die in de jaren 1990 ontstond in reactie op aanvankelijke successen van de socialisten, refereerde dikwijls aan de enquête en de rol van de Regouts als rechtvaardiging voor haar optreden. Geheel vanzelf ging dat niet. Kapelaan Wijnen, die de zaak van de kinderarbeid bij Regout aan het rollen had gebracht, werd door de gezamenlijk pastoors van de stad weggepromoveerd, omdat 'het hier toch overbekend is dat de heele familie Regout den plicht van naastenliefde naar behooren betracht, ja zelfs, dat meerdere harer leden dien plicht op uitstekende wijze vervullen'.³⁹ Na de encycliek *Rerum Novarum* uit 1891 zou er onder katholieken een andere opvatting over 'naastenliefde' in de arbeidsverhoudingen opgeld gaan doen – zij het niet zonder strijd. Enkele meer arbeidersgezinde priesters in Maastricht, onder wie kapelaan Martin Rutten, zochten contact met de bekende Twentse katholieke sociale pionier Alfons Ariëns, die zelfs zover ging de stakende glasblazers in 1895 financieel te steunen. Het kan ons niet meer verbazen dat zijn biograaf Gerard Brom het optreden van Ariëns in Maastricht rechtvaardigt met een uitvoerige verwijzing naar de arbeidsenquête en een uiterst kritische beschouwing over de Regouts.⁴⁰ Volgens Brom waardeerde Ariëns de progressief-liberale modelwerkgevers Van Marken in Delft en Stork in Hengelo meer dan 'de geldmagnaten uit het Zuiden'. En Brom vervolgt: 'Stork, die bij de liberalen een kathedersocialist heette, gold voor Ariëns als de beste volgeling van *Rerum Novarum*. Daarom dorst de Kapelaan [Ariëns] aan Regout op de man af de eis te stellen, niet alleen liefdadigheid, maar rechtvaardigheid te tonen...'.⁴¹ Wat Ariëns ervan vond kon Brom weten via de zogenaamde Klaarenbeekse Club, een informeel discussieforum van merendeels jonge, vooruitstrevende priesters en leken uit het begin van de twintigste eeuw, die een vernieuwing van het katholieke denken over de sociale kwestie voorstonden en daarmee nogal wat weerstanden in eigen kring opriepen. Ook andere pioniers van de katholieke sociale beweging waren daar lid van, zoals Gerards broer Gisbert Brom, Ruijs de Beerenbrouck, Aalberse en Poels.⁴²

In de geschriften en herinneringen van de Maastrichtse voormannen van de katholieke arbeidersbeweging vinden wij steeds verwijzingen naar de arbeidsenquête als ijkpunt voor hun optreden. In zijn *Handboek voor de Moderne Vakvereniging* uit 1908 (met een voorwoord van Ariëns), citeert Henri Hermans, 'secretaris van den arbeid te Maastricht', uitvoerig uit het verhoor van kapelaan Wijnen 'om te bewijzen dat overal, waar de groot-industrie doordrong, de arbeiders harteloos werden gemarteld', maar hij schrikt 'ervoor terug om hier af te drukken de hemeltergende verklaringen, welke voor de officieele commissie van onderzoek in 1886 door de

³⁹ In: *La Courrier de la Meuse* 3-3-1887, gecit. door Brom, *Alfons Ariëns*, 399.

⁴⁰ *Ibidem*, 384-417.

⁴¹ *Ibidem*, 416.

⁴² L.J. Rogier, *Katholieke herleving. Geschiedenis van katholiek Nederland sinds 1853* ('s-Gravenhage 1956) 406-408; over het lidmaatschap van Gerard Brom: 416.

patroons – of liever (want het waren geen patroons) door de werkgevers – werden afgelegd'.⁴³ Blijkbaar waren die verklaringen bij zijn lezers bekend genoeg. En zo [merkt Jos Perry hierbij op] werd de firma Regout nu ook in een katholiek handboek tot standaardvoorbeeld van onmenselijke uitbuiting.⁴⁴

Als Henri de Wit, medeoprichter van de R.K. Glasbewerkers Vereniging 'Recht en Orde' en later vrijgestelde van de R.K. Glas- en Aardewerkers Vereniging 'God en ons Recht', in 1934 zijn herinneringen te boek stelt, gebruikt ook hij de tekst van de arbeidsenquête als geheugensteun en handvat om de arbeidstoestanden vóór de opkomst van de arbeidersbeweging in schrille kleuren te schetsen: 'Wanneer men het verslag leest van de gehouden Enquête Commissie in 1887, dan vinden wij dat 216 dubbelen bladzijden zijn volgedrukt, uitsluitend en alleen over den onhoudbare toestand in de Maastrichtse bedrijven',⁴⁵ schrijft hij, en elders: '... [er] zijn voor de Enquête Commissie in 1887 zooveel droevige mededeelingen gedaan, dat een buitenstaander beslist zeker zou uitroepen – "Kan een katholieken werkgever in een katholieke stad als Maastricht aldus zijn arbeiders behandelen?"'.⁴⁶ Maar de socialisten, 'die men [aldus De Wit] in de jaren 1890-1900 alhier over dit onderwerp [nl. de enquête] hoorde spreken in vergaderingen en hun couranten', en volgens wie 'de "zwartrokken" de hoofdschuldigen waren, daar zij niets gedaan hadden om de Regouts het "Halt" toe te roepen', hadden ongelijk, want 'ook voor de Enquête Commissie in 1887, waren het weer de zwartrokken [De Wit bedoelt de kapelaans Wijnen en Rutton] die de zweep geduchtig handteerden en de Heeren kapitalisten, inzake de kinderbescherming, gevoelige slagen toebrachten'.⁴⁷ Enkele bladzijden verder moet De Wit echter toegeven: 'Ook van de meeste Heeren geestelijken was op het gebied der sociale kwesties niet veel te verwachten [...]. Zij die wel genegen waren om door hun woord en schrift de arbeiders behulpzaam te zijn, werden in hun optreden belemmerd'.⁴⁸ De godvruchtige De Wit werd zelf nog in 1903 door de Maastrichtse deken Sevriens gekapitteld over zijn vakbondsoptreden bij Sphinx.⁴⁹

De 'noodkist' tegen de 'brandkast'

Naarmate de katholieke organisaties sterker werden, kregen ook zij meer en meer te maken met de autoritaire stijl van de Regouts in de directie van Sphinx. Wat dat betreft leek er sinds 1887 dus niet zoveel veranderd te zijn. Zo werd De Wit in 1903 door directie gesommeerd zijn voorzitterschap van de katholieke glasblazersvereniging 'Recht en Orde' op te geven, of anders te vertrekken.⁵⁰

In 1917 komt de verhouding tussen de katholieke arbeidersbeweging en De Sphinx op scherp te staan als gevolg van de roemruchte 'noodkistrede' van aalmoezenier Poels voor een grote vakbondsmeting op 12 maart van dat jaar. In deze rede klaagt Poels de huisvestingssituatie en de arbeidstoestanden in Maastricht fel aan, zonder daarbij de

⁴³ Henri Hermans, *Handboek voor de Moderne Vakvereniging* [Uitgave van het Secretariaat v.d. Arbeid, te Maastricht] (Maastricht 1908) 40.

⁴⁴ Perry, *Roomsche kinine*, 183.

⁴⁵ SHCL, collectie J.H. de Wit, EAN 590, voorl. inv.nr. 16: 'Herinneringen', 71.

⁴⁶ Ibidem, 58.

⁴⁷ Ibidem, 74-75.

⁴⁸ Ibidem, 117.

⁴⁹ Perry, *Roomsche kinine*, 159; zie ook SHCL, collectie J.H. de Wit, EAN 590, voorl. inv.nr. 16: 'Herinneringen', 116.

⁵⁰ Perry, *Roomsche kinine*, 159; SHCL, collectie J.H. de Wit, EAN 590, voorl. inv.nr. 16: 'Herinneringen', 117-118; RHCL (v/h GAM), arch. J.H. de Wit, inv.nr. 1: 'Geschiedenis van het ontstaan en de reorganisatie van den Bond van R.K. Glas- en Aardewerkers "God en ons Recht"'. Manuscript van J.H. de Wit over de jaren 1895-1908', p.22.

verantwoordelijke fabrikanten bij de naam te noemen. Direct na deze rede ontstaat er een uitgebreide polemiek met de toen nog jonge directeur Louis Regout van de 'Mosa', waarin deze hem uitdaagt dat wel te doen.⁵¹ Het antwoord van Poels toont aan hoezeer de herinnering aan de enquête van 1887 ook in 1917 nog springlevend was:

De gedachte aan Maastricht roept bij ons, Limburgers, onwillekeurig de gedachte aan twee bekende namen op: het is niet alleen de naam van 'Sint Servaas', het is ook die van 'Regout'. De verantwoordelijkheid voor de treurige toestanden, die thans heerschen te Maastricht, wordt voorwaar niet door het huidige geslacht alléén gedragen: de boom, waaraan thans zoo wrange vruchten hangen, was in de dagen van Minister Van Houten reeds geplant. Welnu, wie zich de 'enquête' nog herinnert, welke in de dagen van Van Houten over de toestanden onder de Maastrichtse arbeiders werd ingesteld; wie o.a. de ontzettende getuigenissen heeft gelezen, welke bij die gelegenheid door pastoor Wijnen zijn afgelegd; die zal voorzeker terstond begrepen hebben, waarom ik den heer L.F.H. Regout tot voorzichtigheid aanmaande als hij 'ondanks zijn naam Regout', mij verantwoordelijk wil stellen voor den door hem geconstateerden 'verbitterden klassenstrijd' onder de arbeidersbevolking van Maastricht.⁵²

Naar aanleiding van de vakbondsmeeting waarop Poels zijn 'noodkistrede' hield, formuleerde het bestuur van 'God en ons Recht' een programma met onder meer de volgende eisen aan de glas- en aardewerkfabrieken: erkenning van de vakorganisaties, een collectief contract en een loonsverhoging. 'De Sphinx' werd daarover nog eens apart aangeschreven. Toen de directie niet reageerde, brak er op 15 mei 1917 een staking uit, waarop de voorzitter van de Maastrichtse afdeling van 'God en ons Recht', Frans Fouraschen, prompt werd ontslagen. In zijn herinneringen uit 1934 steekt landelijk vrijgestelde De Wit zijn verontwaardiging over de 'minderwaardige manier [waarop] de directie van de Sphinx tegen de R.K. Vakorganisatie en haar plaatselijken voorzitter optrad',⁵³ niet onder stoelen of banken. Volgens De Wit was het ontslag van Fouraschen, naar eigen verklaring van deze directie, 'het antwoord op de redevoering van de Aalmoezenier in het Staargebouw d.d. 12 maart 1917' [lees: de 'noodkistrede'].⁵⁴ En hij vervolgt:

Ook moet onthouden worden de misselijke tactiek die deze directie steeds gevolgd heeft n.l. dat wanneer de socialisten de meerderheid hadden, de Katholieken de beste jongens waren, en als de rollen omgekeerd waren, de socialisten de brave Hendrikken genoemd werden. En toch waren de Heeren Katholiek. Zelfs een was kerkmeester van de St. Matthias parochie. [...] Uit het hiervoor omschreven[e] blijkt voldoende hoe de Maastrichtse fabrikanten met hand en tand vasthielden aan hun liberale ideeën en begrippen, en liever schade en schande verdroegen, dan mee te werken aan de oplossing der socialen nood hunner arbeiders. Hun alleenheerschappij was te groot geweest, om in enkele jaren tijds deze alleenheerschappij met hun arbeiders te delen. Zij wisten wel, dat het kapitaal den arbeid noodig had, en omgekeerd, doch hieraan toe te geven was een

⁵¹ L.F.H. Regout, 'Maastricht in opspraak', *De Tijd* 3 april 1917. Deze en onderstaande citaten uit krantenknipsels in: SHCL, collectie J.H. de Wit, EAN 590, voorl. inv.nr. 11: 'Crisis op de aardewerkfabriek "de Sphinx" in 1916-1917'.

⁵² H.A. Poels, 'Maastricht in opspraak', *Amstelbode* 23 april 1917. De associatie van Poels met Van Houten is begrijpelijk, maar onjuist: de enquête ging over zijn kinderwetje, maar hij was toen geen minister.

⁵³ SHCL, collectie J.H. de Wit, EAN 590, voorl. inv.nr. 16: 'Herinneringen', 168. Over deze episode ook: Perry, *Roomse kinine*, 245-246

⁵⁴ *Ibidem*, 172.

schande voor hun stand. De patroon was de baas, en de werkmans den onderdanige dienaar. Zoo was het steeds geweest, zoo moest het ook steeds blijven.⁵⁵

Pas in 1933 konden de samenwerkende katholieke en socialistische bonden met een elfdaagse algemene staking een collectieve arbeidsovereenkomst bij De Sphinx afdwingen.⁵⁶ Voor de katholieke historicus Brom markeerde deze staking het einde van een tijdperk:

De maatschappelijke vrede werd eerst gevonden, toen De Sphinx, erfgenaam van de firma Petrus Regout, na tientallen jaren eindelijk een collectief arbeidscontract sloot. De ene Deken na de andere had ongelukkig de indruk gemaakt, het bloedgeld van Regout achter het altaar te brengen. Het rechtsgevoel van het Maastrichter volk zou niet rusten, voordat een priester met de eenvoudige en eerlijke naam Poels, om de eer van Sint Servaas te herstellen, de Noodkist vol relieken als een oordeel tegen de brandkast vol effecten opriep.⁵⁷

De socialist Ubachs oordeelde anders over de priester, maar uiteindelijk hetzelfde over de Regouts:

Ondanks de bestemming van de R.K. vakbeweging is deze door elementaire drang van klassebewustzijn van onderen op genoopt geworden om zich in solidaire broederschap met de modern georganiseerde fabrieksarbeiders tegen de industriele heersers te verzetten. In den winter van 1933-34 leidde dit tot algeheele stopzetting van de grootste aardewerfabriek 'De Sphinx'. Weliswaar leeft de geest van Petrus Regout senior nog voort bij de nazaten van dezen industriele heerser, doch [...] verdwijnt ook die geest, die den arbeider stempelde tot een wezen van lagere orde.⁵⁸

'Patriarchalisme' tegenover 'participatiestelsel'

Zo waren de Regouts en hun bedrijf De Sphinx niet alleen tot symbolen van slecht werkgeverschap geworden voor de sociaal-liberalen, die in 1886 de stoot tot de arbeidsenquête hadden gegeven, en voor de socialisten, die de enquête vooral agitatorisch hadden ingezet, maar ook voor de katholieke arbeidersbeweging, die zich baseerde op *Rerum Novarum*. De stijl van ondernemerschap van de Regouts werd ook door katholieke voorstanders van modernisering van de arbeidsverhoudingen scherp veroordeeld. Onder verwijzing naar *Rerum Novarum* definieerden figuren als Ariëns, Brom, Poels en de voorlieden van de katholieke vakbeweging sociaal ondernemerschap als een meer gelijkwaardige positie van kapitaal en arbeid in de onderneming, en niet als patriarchale liefdadigheid, die de ongelijke machtsverhoudingen in stand hield, ja in feite daarvan de uitdrukking was. Volgens de historicus van het Nederlandse katholicisme, L.J. Rogier, betekende *Rerum Novarum*, ondanks het hardnekkig hanteren van de terminologie van de standenmaatschappij, een breuk met het daaraan verbonden 'patriarchalisme', dat in de moderne klassenverhoudingen onhoudbaar was gebleken. Rogier spreekt van 'het fiasco van het patriarchalisme, nu de oude standenmaatschappij was overgegaan

⁵⁵ Ibidem, 175-176.

⁵⁶ J.C.G.M. Jansen, *Conflict en samenwerking. 1895-1970. 75 jaar Katholieke Bond van Werknemers in Industriële Bedrijven Sint Willibrordus Maastricht* (Maastricht 1970) 30.

⁵⁷ Brom, *Alfons Ariëns*, 416-417.

⁵⁸ Ubachs. *Een eeuw modern kapitalisme*, 207.

in de nieuwe klassenmaatschappij'.⁵⁹ Voor Rogier waren de oude Petrus Regout en zijn zonen typische representanten van dit conservatieve 'patriarchalisme', wel met een duidelijke sociale component, maar levend vanuit het 'geloof aan het oude standenbegrip als een natuurwet'. Binnen dit referentiekader moeten de Regouts en de conservatieve clerus die hen de hand boven het hoofd hield, als 'levend uit de geest van die tijd' beoordeeld worden. Maar aan het eind van de negentiende eeuw ontstond een nieuw begrip van 'het sociale', ook als overheidstaak. Uit deze nieuwe mentaliteit is *Rerum Novarum* voortgekomen [aldus nog steeds Rogier], en ook de sociale ondernemers die als pioniers onder de werkgevers een nieuwe weg in de sociale verhoudingen insloegen, zoals Stork en Van Marken.⁶⁰ Ook Rogier plaatst de sociale ondernemer Van Marken 'groot vriend van Ariëns en in heel de wereld gunstig bekend geworden als de vader van een participatiestelsel, dat de positie der arbeiders grondig veranderde' tegenover de Regouts, die hij als 'achterblijvers' betitelt, zonder ze om die reden meteen te willen veroordelen. Uit het voorgaande moge blijken dat dit 'achterblijven' tot tenminste 1933 heeft geduurd.

'Afwijkingen van tendentieuze aard'

'De keramische industrie van Maastricht en de sociale evolutie', onder die weidse titel behandelde personeelschef Soeters in het gedenboek van 1959 de problematiek van de sociale toestanden bij De Sphinx en de rol van oprichter Regout en zijn nakomelingen.⁶¹ Aan het eind bezweert Soeters dat hij een 'meer objectieve geschiedschrijving' beoogde, 'vrij van sentimenten', maar in feite gaat het om bedrijfspropaganda met het doel de naam van de Regouts te zuiveren. De inhoud van het stuk wordt volkomen bepaald door de slechte reputatie van de Regouts, maar dan in omgekeerde zin. Er bestond al lang pauperisme in Maastricht, maar de oude Regout zorgde voor werk. Slechte woningtoestanden? Regout zorgde voor huisvesting en dat had hij nog meer gedaan als de gemeente hem niet had tegengewerkt. Kinderarbeid? Dat bestond overal en Regout pleitte zelfs voor beperking daarvan. Uitbuiting? Regout betaalde het meeste, en ook nog steeds beter. En het ultieme bewijs: toen Karl Marx op bezoek was in Maastricht zei die niets over Regout, dus zo erg kon het niet zijn geweest!

De oude Regout was in feite een sociale ondernemer *avant la lettre*, die ten onrechte negatief is beoordeeld omdat zijn zonen zich zo rottig uitlieten in de arbeidsenquête. 'Maastricht [*sic*] werd door deze enquête een minde goede sociale naam bezorgd'.⁶² Maar met de enquête zelf is ook van alles mis: zonder een spoor van bewijs beweert Soeters dat het ging om een politiek opzetje van de liberalen, die zich, in strijd met hun ware aard, voordeden als sociale hervormers, maar in feite uit waren op desavouering van de sociaal voelende katholieken, hun tegenstanders in de schoolstrijd. Daarvoor werden de Regouts als zondebok gebruikt. Tijdens de verhoren werden ze onheus behandeld en hun antwoorden werden in gedrukte vorm gemanipuleerd om ze als katholieke ondernemers in een kwaad daglicht te stellen. Soeters tracht dit aan te tonen door de oorspronkelijke notulen in het archief van de enquêtecommissie te vergelijken met de gedrukte verslagen. Die vertoonden volgens hem 'afwijkingen [...] van tendentieuze aard, [...] kennelijk aangebracht met de bedoeling de publieke opinie t.o.v. Regout

⁵⁹ J.J. Rogier, 'Onze bisschoppen en de sociale problemen der negentiende eeuw', in: *Eeuwfeest der hiërarchie 1853-1953. Feest-editie van het weekblad De Linie 9 mei 1953*, 5-7. Zie ook: idem, *Katholieke herleving. Geschiedenis van katholiek Nederland sinds 1853* ('s-Gravenhage 1956) 309-310.

⁶⁰ Ibidem, 312.

⁶¹ L.M. Soeters, 'De keramische industrie van Maastricht en de sociale evolutie', in: Jos. Regout e.a. (red.), *125 Sphinx-Ceramique 100* (Maastricht 1959) 103-176.

⁶² Ibidem, 121.

ongunstig te beïnvloeden'.⁶³ Dit verhaal kon Soeters echter alleen geloofwaardig presenteren door de liberale sociale politiek als opportunistisch af te schilderen, en de tegenstelling tussen het katholieke liefdadigheidspatriarchalisme van de oude Regout en de latere, op *Rerum Novarum* gebaseerde katholieke sociale hervormingspolitiek te verdonkeremanen.

Het proefschrift van Maenen heeft veel minder het karakter van een propagandageschrift, mede omdat het gebaseerd is op zeer grondig en zeer verdienstelijk archiefonderzoek. Dat werd overigens verricht door hoofdarchivist Van de Venne van het Rijksarchief, die wel wat weinig eer van zijn werk heeft gekregen. Maar ook de probleemstelling van Maenen wordt sterk bepaald door de behoefte de oude Regout in een gunstiger daglicht te stellen. Maenen – een betere historicus dan Soeters - neemt daartoe stelselmatig ook de katholieke kritiek onder de loep. Zo keert hij zich tegen de opvatting van de katholieke socioloog Litjens dat het Maastrichtse pauperisme – door Litjens aangeduid als 'onmaatschappelijkheid' - door de vroege industrialisatie zou zijn veroorzaakt.⁶⁴ Katholieke sociale historici als de hiervoor aangehaalde Brom en de Tilburgse hoogleraar Verberne verwijt hij eenzijdigheid en onnodige scherpste. Hij vermeldt niet dat de katholieke kritiek op de Regouts in Maastricht en elders een principiële karakter had, gebaseerd op *Rerum Novarum*, en mede voortkwam uit de hardnekkige weigering van het bedrijf daaraan tegemoet te komen. Die kritiek doet hij af als een soort nestbevuiling:

Wat men in andere kring [...] met de mantel der liefde bedekt, is onder katholieken steeds een gewild onderwerp tot openbare discussie, even goed als dat er altijd wel een aantal katholieken klaar staat om op hetgeen hun geloofsgenoten doen, af te dingen. Geldt dit voor de Nederlandse katholieken in het algemeen, in Limburg en speciaal in Maastricht, waar men 'onder ons' is en het 'vreigelen' tot een deugd heeft verheven, gaat dit in het bijzonder op.⁶⁵

In zijn eerste stelling – dus niet in zijn proefschrift zelf - sluit Maenen zich aan bij de conclusie van Soeters dat de gedrukte tekst van de enquêteverhoren 'tallose en vaak zeer tendentieuze afwijkingen van de [...] geschreven authentieke tekst' vertoont.

In retrospectief onthult de inzet van Soeters en Maenen vooral hoezeer hun geschiedschrijving in de ban was van 'goed' en 'fout'. Eerherstel voor industriepionier Petrus Regout was hun voornaamste doel. Bewust werd die boodschap ook via de pers aan de man gebracht: 'Herstel van onrecht: Petrus Regout zijn tijd sociaal vooruit', schreef *de Volkskrant* naar aanleiding van een speciaal door het bedrijf belegde persconferentie.⁶⁶ *De Bredasche Courant* leidde daaruit af dat 'Petrus Regout het tegendeel van een uitbuiters' was.⁶⁷ Ook uit latere persrecensies blijkt dat de journalistiek de boodschap goed had begrepen. Het *Arnhemse*

⁶³ Ibidem, 130.

⁶⁴ H.J.M. Litjens, *Onmaatschappelijke gezinnen. Sociologisch onderzoek naar de onmaatschappelijkheid te Maastricht* (Assen 1953). Vgl. Ad Knotter, *Rondom de Stokstraat. 'Onmaatschappelijkheid' en 'onderklasse' in de jaren vijftig* [inaug. rede] (Maastricht 1999). Zie ook Litjens' reactie op Maenens kritiek: 'Petrus Regout', *De Bronk. Limburgs maandblad* 7 (1959) 34-38, waarin hij concludeert (p. 38) 'dat Maenen er niet in geslaagd is de grootindustrie vrij te pleiten van een stevige relatie met de onmaatschappelijkheid en de slechte woontoestanden in Maastricht'.

⁶⁵ Maenen, *Petrus Regout*, 312-313. 'Vreigelen' is plagende hatelijkheden uitwisselen. Overigens onderkent hij elders wel dat *Rerum Novarum* een principiële vernieuwing in de katholieke sociale leer bracht omdat het 'rechvaardigheid vóór liefdadigheid' plaatste, en dat er daardoor een 'felle strijd' ontstond (ibidem, 264), maar hij brengt dit niet in verband met de katholieke kritiek op de Regouts.

⁶⁶ *De Volkskrant* 1 februari 1958. Bij de notulen van de redactie van het gedenkboek in het Sphinx-archief bevindt zich een uitgebreide collectie krantenknipsels met persreacties.

⁶⁷ *Bredasche Courant* 1 februari 1958.

Dagblad concludeerde dat de ‘verguizing van Petrus Regout gevoed [was] door falsificaties en verwisseling’;⁶⁸ *De Nieuwe Limburger* sprak over ‘een rehabilitatie’.⁶⁹

De poging tot zuivering van de naam van de *zoons* Regout door de initiatiefnemers van de enquête van 1887 oneigenlijke politieke bedoelingen in de schoenen te schuiven, lokte heel wat tegenstrijdiger reacties uit. Publicist en archivaris Carel Bloemen meende als enige recensent dat door de onthullingen van Soeters ook ‘Petrus Regout II [...] op indrukwekkende wijze door hem gerehabiliteerd’ was.⁷⁰ Bloemen ging zelfs zover parallellen te construeren tussen de houding van de liberalen in de enquêtecommissie, die erop uit waren geweest in de Regouts de hele katholieke politiek te treffen, en latere ‘incidenten’ waarbij confessionele kabinetten volgens hem het slachtoffer waren geweest van de machinaties van hun politieke tegenstanders: ‘een nader onderzoek zou aan het licht kunnen brengen hoe weinig scrupuleus bepaalde politieke groeperingen waren als het erom ging hun eigen belangen te dienen en hoe geraffineerd daarbij te werk kon worden gaan om een werkelijke of vermeende tegenstander in de hoek te drijven’, aldus Bloemen. Blijkbaar was zijn instemming met Soeters’ interpretatie van de enquête vooral ingegeven door zijn eigen partijpolitieke voorkeur.

Daartegenover staat de mening van de Amsterdamse sociaal-historicus Frits de Jong die de redenering van Soeters in een zorgvuldig betoog stap voor stap ontzenuwt.⁷¹ De Jong was socialist, wat overigens een bezonnen oordeel niet in de weg hoeft te staan, maar ook katholieke onderzoekers konden Soeters niet volgen. In het *Limburgs Maandblad De Bronk* reageert redacteur Litjens (hiervoor al genoemd in verband met het onmaatschappelijkheidsonderzoek) zeer sceptisch. Volgens hem kon men, wanneer men de oorspronkelijk tekst van de enquête vergelijkt met de gepubliceerde, ‘beslist niet concluderen tot tendentieuze bedoelingen’.⁷² Ook pater Roebroek, die in 1966 in het elfde jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum publiceerde over de sociaal-godsdienstige situatie van Maastricht in de negentiende eeuw, concludeerde dat de ‘subtiele veranderingen’ in het enquêteverslag ‘de harde lijnen in het beeld van Pierre Regout’ niet ‘wezenlijk vertekenen’: ‘de aangevoerde argumentatie suggereert veel, maar bewijst weinig’.⁷³

Paternalisme en gezinsarbeid

Uit het voorgaande mag duidelijk zijn dat de zuivering van de historisch beladen naam Regout in 1959 voor het bedrijf geen eenvoudige opgave was. De Sphinx had in zekere zin de pech dat het naar aanleiding van de arbeidsenquête het zwarte schaap van drie sociale hervormingsbewegingen was geworden: van de sociaal-liberale, van de socialistische en van de katholieke. De negatieve beeldvorming kon bovendien niet worden gereduceerd tot boven-Moerdijkse, anti-katholieke kritiek op het ‘Donkere Zuiden’, maar wortelde authentiek in de Maastrichtse arbeidersbeweging, niet in het minst in het katholieke deel daarvan. Juist omdat de katholieke arbeidersbeweging in Maastricht zich na de Eerste Wereldoorlog strijdbaarder tegenover de autoritaire Regouts ging opstellen, kon ze de socialistische overvleugelen. Die

⁶⁸ *Arnhems Dagblad* 9 juli 1959.

⁶⁹ *De Nieuwe Limburger* 10 juli 1959.

⁷⁰ Carel Bloemen, ‘Onthullingen over het werk der enquête-commissie 1887. Het gedenkboek van De Sphinx-Céramique’, *De Nieuwe Limburger* 2 januari 1960.

⁷¹ Fr. De Jong Edz., ‘De enquêteurs geënquêteerd. Maastricht en de enquête naar arbeidstoestanden 1886/87’, *Sociaal Maandblad Arbeid* 15 (1960) 681-692.

⁷² H. Litjens, ‘Het gedenkboek van de Sphinx’, *De Bronk. Limburgs Maandblad* 7 (1960) 206-210, cit. 209.

⁷³ E. Roebroek, ‘Ontkerkelijking en veranderende sociaal-economische structuur te Maastricht in de negentiende eeuw’, *Studies over de Sociaal Economische Geschiedenis van Limburg / Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg* 11 (1966) 1-117, cit. 96-97.

authentieke afkeer in Maastricht werd een probleem voor het bedrijf toen bleek dat de Maastrichtse arbeiders zich op de krappe arbeidsmarkt in de jaren 1950 bij de keuze van een werkgever mede lieten leiden door hun negatieve oordeel over het bedrijf Sphinx. ‘Eerherstel’ was daarom volgens personeelschef Soeters voor Sphinx van groot belang voor de personeelswerving, hetgeen hem ertoe bracht zelf de geschiedschrijving bij het 125-jarig jubileum ter hand te nemen. Om die geschiedschrijving zoveel mogelijk effect te geven, ging de jubileumviering gepaard met een publiciteitsoffensief waarin de hele Maastrichtse bevolking werd betrokken. Achteraf bleek dit overigens minder gunstig uit te pakken dan gehoopt; oudere Maastrichtenaren zullen zich wellicht de *soap* rond het standbeeld van Petrus Regout herinneren, dat aanvankelijk gepland was op de Markt, maar uiteindelijk alleen een plaats kon krijgen voor het bedrijfskantoor aan de Boschstraat.⁷⁴

Nu is het een bekend gegeven dat ijverars voor een nieuwe visie geneigd zijn hun zaak als het ware ‘door te buigen’ in plaats van ‘recht te buigen’, en dat daarbij de verhouding tussen stelling en bewijsvoering wel eens uit het oog wordt verloren. Dat lijkt ook bij Soeters het geval te zijn, wanneer hij probeert de zoons Regout vrij te pleiten door ze als slachtoffers van liberale machinaties rondom de arbeidsenquête van 1887 voor te stellen. Hij wist terdege dat de enquête een cruciale rol in de beeldvorming had, en dat hij met name op dat onderdeel iets moest rechtzetten, wilde zijn poging tot eerherstel effect hebben. Maar overtuigend was het allemaal niet: de indruk die de uitlatingen van de Regouts, met name die van zoon Pierre, op het historisch bewustzijn van de sociale toestanden in Maastricht en heel Nederland hadden achtergelaten, kon ook door hem niet meer worden uitgewist.

Het lijkt mij verstandig om dat nu maar verder zo te laten, en de vraag naar de ‘reputatie’ van Sphinx en de ‘eer’ van de familie Regout in de geschiedschrijving over het bedrijf achter ons te laten. Dat is in de afgelopen jaren al in toenemende mate gebeurd. Verschillende auteurs, van wie enkele ook een bijdrage aan deze conferentie leveren, hebben thema’s uit de bedrijfsgeschiedenis van Sphinx bestudeerd vanuit een meer analytisch perspectief. Zonder iemand te kort te willen doen, wil ik hier wijzen op de proefschriften van Ad van Iterson over de paternalistische leiderschapstijl van Petrus Regout en van Gertjan de Groot over de seksescheiding in de arbeid bij de aardewerkproductie in de Sphinxfabriek.⁷⁵ Als veelbelovend zie ik vooral de internationale vergelijking die in deze onderzoeken wordt nagestreefd. Gertjan de Groot vergelijkt Sphinx bijvoorbeeld systematisch met de Zweedse aardewerkfabriek Gustavsberg bij Stockholm en de Britse aardewerkindustrie in de zogenaamde *Potteries* rondom Stoke-on-Trent. Nu is er over de leiderschapstijlen en de arbeidsverhoudingen in de Engelse *Potteries* in de negentiende eeuw de laatste jaren vrij veel goed onderzoek verschenen, en het is verhelderend de bedrijfsgeschiedenis van Sphinx te bezien in het licht van die studies, al was het alleen maar omdat de Regouts zich sterk op de Engelse aardewerkindustrie oriënteerden.

In dit verband is het zogenaamde paternalismedebat in de Britse sociale geschiedschrijving interessant. Het werd geëntameerd door Patrick Joyce in zijn boek *Work, society and politics. The culture of the factory in later Victorian England* uit 1980.⁷⁶ Dit boek gaat over het paternalisme van de ondernemers in de textielindustrie in Lancashire in de

⁷⁴ Zie o.a. encyclopedie van Maastricht. In het Sphinxarchief bevindt zich een knipselverzameling over dit onderwerp.

⁷⁵ A.Th.M. van Iterson, *Vader, raadgever en beschermer. Petrus Regout en zijn arbeiders 1834-1870. Stijlen van werving, behoud en beheersing van arbeid in fabrieksregimes in de beginjaren van de Westeuropese Industriële Revolutie* (Maastricht 1992); G. de Groot, *Fabricage van verschillen. Mannenwerk en vrouwenwerk in de Nederlandse industrie* (Amsterdam 2001), zie ook: idem, ‘Pielemannen en cassettendraagsters; conducteurs en sorteerststers. Mannen- en vrouwenarbeid bij De Sphinx aardewerkfabriek en de Koninklijke Nederlandse Papierfabriek te Maastricht vóór 1940’, *Studies over de Sociaal Economische Geschiedenis van Limburg / Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg* 46 (2001) 83-132.

⁷⁶ Patrick Joyce, *Work, society and politics. The culture of the factory in later Victorian England* (Londen 1980).

negentiende eeuw, maar heeft een veel bredere relevantie. In het paternalisme van de vroege textielwerkgevers speelden hun familiedynastie en de daaromheen gebouwde mythologie een centrale rol als bindende factor: 'The history of the factory was made one with the saga of family life, so enforcing the fiction of community'.⁷⁷ Wie moet hierbij niet denken aan de Regout-dynastie, met de zo kenmerkende nummering van vaders en zoons Petrus I, II en III? De textielondernemers – en trouwens ook de aardewerkfabrikanten in de Engelse *Potteries* (waarover later meer) – vierden belangrijke momenten in hun gezinsleven met grote feesten voor hun werknemers, en ook dat kennen wij van de Regouts.⁷⁸ Maar Joyce gaat verder en verbindt het succes van het ondernemerspaternalisme met de betekenis van het vaderlijk gezag in het textielarbeidersgezin als werkeenheid of in ieder geval rekruteringsseenheid in de fabriek. Volgens Joyce hing de acceptatie van het ondernemerspaternalisme in de vroege fabrieken samen met de manier waarop de arbeid was georganiseerd, namelijk in teams die het werk in onderaanneming uitvoerden en waarin gezinsleden vaak als hulpkrachten van de man des huizes werden ingeschakeld. Joyce ziet dus een continuum van het vaderlijk gezag op de werkvloer en dat van de fabrikanten in het bedrijf als geheel. Joyce:

The maintenance of paternal authority [...] within the textile family, may in large measure have underpinned the accommodation of the later nineteenth-century workforce in the new social order of factory industry. The mutuality of the paternalism and family life of the operative, and the paternalism and family myth of the factory régime, is something that reverberated powerfully below the surface of [...] factory society.⁷⁹

Ook in de Engelse aardewerkindustrie bestond het systeem van onderaanneming en gezinsarbeid, waarbij mannen - echtgenoten en vaders - als leiders van de arbeidsteams fungeerde. Nader onderzoek in de Engelse *Potteries*, in het bijzonder in de Wedgewoodfabriek, bracht echter aan het licht dat er ook veel andere vormen van arbeidsrekrutering bestonden. Onderzoekster Marguerite Dupree concludeerde daarom dat 'the factory did not carry over into the family as completely as Joyce implies'; daardoor 'was the authority structure of the factory and the family not repeated directly in the factory'.⁸⁰ Toch bestonden er vaak nauwe familierelaties tussen mannen, vrouwen en kinderen, die uit de omliggende buurt voor de fabriek werden gerekruteerd.⁸¹ Ook in dit geval werd het vaderlijke gezag overgebracht naar de fabriek, zij het niet altijd direct als hoofd van het gezin:

Male skilled potters often used women as assistants, sometimes from among their own kin. [...] The use of family relations to form work groups meant that a close, traditional

⁷⁷ Ibidem, 181. 'De fabrieksgeschiedenis werd gelijkgesteld aan het familieverhaal en versterkte zo de fictie van de fabrieksgemeenschap'.

⁷⁸ Ibidem, 180; in de *Potteries*: Richard Whipp, *Patterns of labour. Work and social change in the pottery industry* (Londen/New York 1990) 141-142 en Marguerite W. Dupree, *Family structure in the Staffordshire Potteries 1840-1880* (Oxford 1995) 198. Over Regout o.a. Van Iterson, 'Vader, raadgever, beschermer', 22.

⁷⁹ Ibidem 181. 'Het behoud van het vaderlijk gezag in het textielarbeidersgezin, zou wel eens in belangrijke mate kunnen hebben bijgedragen aan de aanpassing van de negentiende-eeuwse arbeidersbevolking aan de nieuwe sociale orde van de fabriek. Het paternalisme in het gezinsleven van de werkmans en het paternalisme van de fabrikantenfamilie waren nauw verbonden als onderliggende krachten in de fabriekssamenleving'.

⁸⁰ Dupree, *Family structure*, 204. 'de fabriek ging niet zo naadloos over in het gezin als Joyce beweert'; daardoor 'werden de gezagsverhoudingen in de fabriek en het gezin niet rechtstreeks gereproduceerd in de fabriek'.

⁸¹ Ibidem, 146-271; Whipp, *Patterns of labour*, 63-84.

link was perpetuated between home and work. At the same time, *images* of male authority in the home reinforced male dominance in the workshop.⁸²

Naast arbeid door vrouwen – echtgenoten en dochters - kwam ook in de Engelse aardewerkindustrie veel kinderarbeid voor: nog in 1907 waren in Engeland in het *pottery-district* rondom Stoke-on-Trent de op een na (namelijk Lancashire) meeste kinderen tussen 10 en 14 jaar werkzaam, wat, net als in Nederland, veel verontwaardiging van sociale hervormers uitlokte.⁸³

Er zijn veel aanwijzingen dat de arbeid in de Maastrichtse Regoutfabrieken in de negentiende eeuw op dezelfde manier was georganiseerd. De meester – aardewerker of glasblazer - was een soort onderaannemer; hij nam zelf zijn hulpkrachten aan, of liet zich bijstaan door zijn eigen kinderen, en betaalde ook hun loon uit. Dit laatste was wel al voor 1887 in onbruik geraakt, maar niet de aanwerving van de kinderen en andere hulpkrachten door de aardewerker en glasblazer zelf.⁸⁴

Het werkgeverspaternalisme in de Engelse industrie verloor zijn betekenis met de opkomst en radicalisering van de vakverenigingen aan het eind van de negentiende eeuw. Omstreeks dezelfde tijd raakte onderaanneming als middel om per ploeg personeel aan te werven in onbruik. In plaats daarvan werden personeelsleden individueel aangenomen. Het vaderlijke gezag van de teamchef werd vervangen door een interne bedrijfshiërarchie van voormannen en ploegbazen. Het gaat hier om samenhangende ontwikkelingen die zich vrijwel overal in de West-Europese industrie voordeden, maar die nog weinig zijn onderzocht.⁸⁵ De teloorgang van het vaderlijke gezag in de fabriekshiërarchie in de Engelse textiel- en aardewerkindustrie viel niet toevallig samen met een radicalisering van de vrouwelijke werknemers (vrouwen en dochters dus), die voorheen onderworpen waren aan het gezag van hun vader of echtgenoot: ‘The awakening of women into the social and political life of the North was a major element in the desintegration of the old paternalist order’, schrijft Joyce.⁸⁶ En in de Engelse aardewerkindustrie ging de verzelfstandiging van de werkrelatie van vrouwen in de eerste decennia van de twintigste eeuw (‘women were increasingly employed apart from male worker-employers’⁸⁷) gepaard met een toename van vooral informele vrouwelijke vakbondsactiviteit:

At the lowest, informal levels of union activity in the workshop women were active in defending their own interests either independently or jointly with male workers. The available evidence indicates a continuous strain of small-scale action by female potters long before the 1914 rise in union membership.⁸⁸

⁸² Ibidem, 23. ‘mannelijke geschoolde aardewerkers gebruikten vaak vrouwen als hulpkrachten, soms uit hun eigen verwantenkring. [...] Het gebruik van familierelaties voor de vorming van arbeidsploegen had tot gevolg dat er een nauwe band bleef tussen huis en werk. Tegelijk versterkten opvattingen over mannelijk gezag in het gezin de mannelijke dominantie op de werkvloer’.

⁸³ Ibidem, 77.

⁸⁴ A.J.Fr. Maenen, ‘De Maastrichtse keramische industrie sinds het midden van de 19e eeuw’, in: gedenkboek *125 Sphinx-Ceramique 100*, 65-96, aldaar 82 (glasblazerij); idem, *Petrus Regout*, 273 (glas) en 288 (aardewerk); Van Iterson, ‘Vader, raadgever, beschermer’, 132-133.

⁸⁵ Philippe Lefèbvre, *L’invention de la grande entreprise: travail, hiérarchie, marché, France, fin XVIIIe-début XXe siècle* (Parijs 2003).

⁸⁶ Joyce, *Work, society and politics*, 115. ‘De betrokkenheid van vrouwen in het sociale en politieke leven in het Noorden was een belangrijk element in de desintegratie van de oude paternalistische orde’.

⁸⁷ Whipp, *Patterns of labour*, 67. ‘Vrouwen werden in toenemende mate los van de mannelijke arbeider-aannemer in dienst genomen’.

⁸⁸ Ibidem, 121. ‘Op het laagste, informele niveau van vakbondsactiviteit in de werkplaats waren vrouwen actief betrokken bij de verdediging van hun belangen, hetzij zelfstandig of samen met de mannelijke arbeiders. De beschikbare bronnen tonen bij voortduring kleinschalige acties van vrouwelijk aardewerkers, lang voor de groei van het aantal vakbondsleden in 1914’.

Er zijn aanwijzingen dat dit soort ontwikkelingen zich ook in de Maastrichtse glas- en aardewerkindustrie heeft voorgedaan. Zo is het opvallend dat vrouwen – met name ovenwerksters – actief betrokken waren bij zeker 13 van de 33 stakingen in deze bedrijfstak die tussen 1886 en 1920 konden worden achterhaald.⁸⁹

Hiermee wil ik eindigen. Ik hoop te hebben aangetoond, dat onderzoek naar de sociale geschiedenis van Sphinx tal van interessante perspectieven heeft, juist als wij de morele preoccupaties van ‘verguizing’ en ‘eerherstel’ achter ons laten, waarin hij tot en met het gedenkboek van 1959 was verstrikt. Ik ga ervan uit dat dit symposium, en met name de nu voltooide archiefinventaris, tot hernieuwde belangstelling in deze zin zal aanzetten.

⁸⁹ Rob de Vries, *Gebroken stakingsgolven*. Een analyse van de stakingen in de Maastrichtse glas- en aardewerkindustrie 1880-1920 (doctoraal scriptie KUN 1986) 104.